

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.8.3>

Volume 5/1 Spring

2021 p. 38-61

BİR SÖZLÜK TASARISI: TÜRKÇE ÖĞRENEN YABANCILARA YÖNELİK BİR EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ

A DICTIONARY DRAFT: A COLLOCATION DICTIONARY FOR FOREIGNERS
LEARNING TURKISH

Fırat ERİKLİ*

ORCID iD: 0000-0001-6807-8822

ÖZ

Yabancı dil edincinin sağlanabilmesi için bir dile ait dil bilgisi kurallarının yanı sıra söz varlığının da kapsamlı biçimde öğrenilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde söz varlığımızın aynası olan sözlüklerimize büyük görevler düşmektedir. Dil öğreniminde öğrencileri zorlayan çok sözcüklü yapılardan biri de eşdizimlerdir. Bu söz öbekleri ana dil edinci süresince içselleştirilir, bu nedenle de ana dil kullanıcısı tarafından kolay ve sıradan yapılar olarak tanımlanır. Eşdizimlerin kolay ve sıradan olmadıkları, aksine özel yapılar oldukları ise özellikle yabancı dil öğrenimi esnasında belirginleşmektedir. Türkçe öğrenen yabancıların sözü edilen bu dilsel yapıları daha ayrıntılı biçimde inceleyebildikleri ve öğrenebildikleri, aynı zamanda eşdizimlerin yer aldığı Türkçe metinleri anlamada ve üretmede kullanabildikleri bir sözlüğün varlığı dil edincinin daha verimli gerçekleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tespit, aynı zamanda çalışmanın hedefini de oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında Türkçe öğrenen yabancılara (bu çalışma kapsamında ana dili Almanca olan yabancılara) söz konusu durumlarda yol gösterecek iki dilli ve her iki dil yönünde de kullanılabilen bir eşdizim sözlüğü tasarısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada şekillenen sözlük tasarımında ikinci dil olarak Almanca tercih edilmiş, örnekler Türkçe-Almanca dil çifti üzerinden verilmiştir. Ancak sözlüğün yapısı Türkçemize eşlik edecek farklı

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: firaterikli@mersin.edu.tr.

bir dilin veya farklı Türk lehçelerinin de tercih edilmesine olanak sağlayacak biçimdedir. Tasarı, sözlük yazımı sürecinde izlenecek yolların somutlaştırılması suretiyle şekillenmiş ve elde edilen madde başı örnekleri işlevsel yapılarıyla birlikte tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eşdizim, sözlük, leksikografi (sözlük yazımı), Almanca, Türkçe, yabancı dil eğitimi.*

ABSTRACT

In order to acquire foreign language competence, it is necessary to learn the vocabulary in a comprehensive manner as well as the grammar rules of a language. In this context, our dictionaries, which are the mirror of our vocabulary, have great duties in teaching Turkish as a foreign language. One of the multi-word structures that challenge students in language learning is collocations. These phrases are internalized during the native language acquisition, therefore they are defined as easy and ordinary constructions by the native language user. It becomes clear that collocations are not easy and ordinary, but special structures, especially during foreign language learning. The existence of a dictionary, by which foreign Turkish learner analyse and learn these linguistic structures and including collocations that language learners use comprehending and producing Turkish texts, is of great importance in terms of more efficient language acquisition. This finding is also the aim of the study. Within the context of this study, a bilingual collocation dictionary design that can be used in both languages has been tried to be revealed to guide foreigners who learn Turkish (in this study, foreigners whose mother tongue is German). In the dictionary design shaped in the study, German was preferred as the second language, and examples were given from the Turkish-German language pair. However, the structure of the dictionary is such that a different language or different Turkish dialects can be preferred to accompany Turkish. The draft was shaped by concretizing the ways to be followed in the dictionary writing process, and the pertinent examples obtained were tried to be introduced with their functional structures.

Key Words: *Collocation, dictionary, lexicography, German, Turkish, foreign language education.*

Giriş

Yabancı dil edinci bir dile ait dil bilgisi kurallarının yanı sıra söz varlığının da kapsamlı biçimde öğrenilmesiyle gerçekleşmektedir. Hatta bu duruma iletişimin sağlanması temelinde yaklaşırsak söz varlığının gramer bilgisine kıyasla daha fazla önem taşıdığı

TOBİDER

söylenbilir, zira gramer bilgisi olmadan asgari düzeyde iletişim kurulabilirken söz varlığının yokluğunda iletişim tamamı ile imkânsız hale gelmektedir. Bu nedenle dil edinimi esnasında en büyük görev şüphesiz söz varlığımızın aynası olan sözlüklerimize düşmektedir.

Türkçenin söz varlığı, kökenine bakılmaksızın Türkçe konuşanların anladıkları bütün söz ve yapıları kapsamaktadır (Yamanan, 2016, s. 86). Atasözleri, deyimler, eşdizimler ve diğer kalıp sözler de bu söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu türden yapılar anlamsal kurgularına bağlı olarak dil öğreniminde daha yüksek zorluk derecelerine sahiptirler. Örneğin, derin kültürel izler taşıyan atasözlerini ve deyimleri öğrenmek bir dil öğrencisi için gündelik söz yapılarını öğrenmekten çok daha zordur. Ancak bir dili kendi kültürel zenginlikleri ile öğrenmek de o dili ve o toplumu anlayabilmek adına da bir o kadar önemlidir.

Dil öğreniminde öğrencileri zorlayan çok sözcüklü yapılardan biri de eşdizimlerdir (İng. collocation). Bu kavram Türkçe karşılığı ile ilk defa 1988 yılında Berke Vardar yönetiminde hazırlanan “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü²” isimli sözlük çalışmasında karşımıza çıkmıştır. Dünyaya baktığımızda: İngiliz Bağlamcılığı’nın en büyük temsilcisi sayılan John Rupert Firth, *collocation* teriminin dilbilim literatürüne kendisinin “Modes of Meaning” adlı yazısı sayesinde girmiş olduğunu düşünse de (Firth, 1957b, s. 11) bu terimin daha 1750 yılında dilbilimsel bir bağlam içinde kullanıldığı görülmektedir (Bartsch, 2004, s. 28).

Atasözleri ve deyimler kendilerine has anlamsal yapıları ve taşıdıkları kültürel izler nedeniyle söz varlığımız içinde öne çıkmış ve çok sayıda atasözleri veya deyimler sözlüğü oluşturulmuştur. Eşdizimler temelinde ise günümüzde kimi sözlük oluşturma girişimleri olsa da bu yapılar, atasözleri ve deyimlerle kıyaslanacak bir ilgi ve alakanın odağı haline gelememiştir. Bunun başlıca nedeni ise eşdizimlerin söz varlığı ve dil kullanımı içinde atasözleri ve deyimler kadar belirgin dilsel ve anlamsal yapılar olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu yapılar atasözleri ve deyimler kadar yüksek bir mecaz içermemektedir. Ancak her insan ana dilindeki birçok sözcüğün belirli bir kalıp içinde ve tekrar tekrar karşısına çıktığının farkındadır. Örneğin, *arkadaşlık kurulur, açlık çekilir, ahenk bozulur, alışverişe ise çıkılır*. Bu söz birimleri oluşturan sözcükler konuşma ya da

---

² Vardar, 2002

metin içinde birbirlerini beklenebilir kılar ve bir sözcüğü kullanmak kalıbı oluşturan diğer sözcüğü de kullanmayı neredeyse şart koşar. Eşdizimlerin atasözleri ve deyimler kadar fark edilir olmamaları bir bakıma ana dil kullanıcısının bu söz birimleri sıradan bir olgu olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Eşdizimlerin aslında özel söz birimler oldukları diller arası bir karşılaştırmayla daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Almanca örneğinden yola çıkacak olursak, Almanca söyleyişte *arkadaşlık kapatılır* (eine Freundschaft schließen), *açlıktan muzdarip olunur* (unter Hunger leiden), *ahenkten gelinir* (aus dem Einklang kommen), *alışverişe yürünür* (zum Einkaufen gehen). Benzer bir durum Türkçe eşdizimlerin Almancaya aktarımında da kendini fark ettirir.

Türkçe öğrenen yabancıların bu yapıları daha ayrıntılı biçimde izleyip öğrenebildikleri aynı zamanda Türkçe metinleri anlamada ve üretmede kullanabildikleri bir sözlüğün varlığı bu nedenle büyük önem taşımaktadır.

Eşdizim sözlüğü oluşturma konusunda Türkiye’de kurumsal anlamda bir girişim olmamasına rağmen akademik düzlemde bununla ilgili çalışmalar zamanla kendini göstermeye başlamıştır. “Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları Ve Eşdizimliliği³” adlı çalışma bir sözlük yazma girişimine hizmet etmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Özkan (2019) bu alandaki çalışmalarını genişleterek “Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü” projesini hayata geçirmiştir. Dijital sözlük olma özelliğini taşıyan bu sözlük projesi henüz tam anlamıyla faaliyete geçmemiş olmasına karşın büyük bir boşluğu doldurmaya adaydır. Sözünü ettiğimiz bu sözlük projesi Türkiye Türkçesini kapsayan tek dilli bir sözlük projesidir. Ancak bu sözlük Türkçe’nin yabancı dil olarak öğretilmesine doğrudan hizmet eden bir tasarıma sahip değildir.

“Türkçe Ulusal Derlemi” (2019) de benzer bir işleyiş ile arama alanına yazılan bir anahtar sözcük sayesinde derlem içinde o sözcükle oluşturulmuş bağlamların görüntülenmesine olanak sağlamaktadır. Ancak eşdizimleri başlı başına sergileyen bir veri tabanı değildir.

Her iki projede de kullanılan eşdizim tasarımının sıklık temelli yaklaşımlardan (Firth, Halliday, Sinclair) doğduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü eşdizimlilik alanında

³ Özkan, 2011

anlama dayalı yaklaşımlar da (Cowie, Benson, Mel'cuk, Hausmann) mevcuttur. Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimine destek verecek iki dilli bir eşdizim sözlüğünde benimsenmesi gereken eşdizimlilik yaklaşımının bunlardan hangisi olacağı konusuna çalışmanın devamında değinilecektir.

Türkçe Öğrenen Yabancılara Yönelik Bir Eşdizim Sözlüğü Tasarımı

Sözlük yazım sürecinin en temel evresi sözlüğün tasarlanması evresidir. Bu evrede, oluşturulması planlanan sözlüğe ilişkin tasarimsal özelliklerin tümü ayrıntılı biçimde ortaya çıkarılmaya çalışılır. Sözlüğün amacı ve hedef kitlesi, sözlük için kullanılacak kaynaklar, sözlükte kullanılacak söz varlığının kapsamı, kapsam dahilindeki söz birimlerin yapısal özellikleri ile sözlüğün makro ve mikro yapılarına kadar her konu üzerinde geniş bir bakış açısı geliştirilir (Wiegand, ve diğerleri, 2010, s. 11). Sözlük yazım süreci de bu düşünceler temelinde ilerler ve bu bakış açısına bağlı olarak da bir sözlük şekillenir. Ancak daha öncesinde sözlüğün tasarımına doğrudan etki eden en önemli kararın verilmesi gerekmektedir. Tasarlanacak sözlük, kullanıcıya hangi dolayımında sunulacak? Tasarlanacak sözlük elektronik bir sözlük mü olacak yoksa basılı bir sözlük mü?

Elektronik sözlükler kullanıcıya birçok kolaylık sağlamaktadır. Sağladığı kolaylıkların belki de en önemlisi bu türden sözlüklerdeki arama fonksiyonudur. Sözlük bu işlevi sayesinde kullanıcının istediği bilgiye hızlı ve kolay biçimde ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu sayede kullanıcı aynı maddeyi ya da sözcüğü basılı bir sözlükte bulmak için harcaacağı zamanı ve çabayı başka aramalar için kullanma fırsatına sahip olmaktadır. Nitekim bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar kullanıcıların basılı sözlüklerdeki sözcük arama eylemini gereksiz bir yük olarak gördüklerini (Hulstijn, Hollander, & Greidanus, 1996) ve elektronik sözlüklerin kullanıldığı durumlarda sözlükte yapılan sorgu sayısının belirgin biçimde yükseldiğini ortaya koymuştur (Guillot & Kenning, 1994, s. 65; Nesi, 1999, s. 64). Zira elektronik sözlüklerde sözlüğün sayfalarını çevirmek ve aranan madde başını bulmak yerine aynı arama eylemi birkaç imleç hareketi ve birkaç tıklama ile gerçekleştirilmektedir.

Bunun yanında elektronik sözlüklerde madde açıklamaları içindeki kimi sözcüklere köprü özelliği yüklenerek bir tıklama yardımıyla bu sözcüğün oluşturduğu madde başına da erişim sağlanabilmektedir. Bu yolla madde açıklamaları içindeki sözcüklerin anlam ve

açıklamalarına da oldukça hızlı biçimde erişilebilmektedir. Elektronik sözlüklerin kullanıcılarına bu anlamda reddedilemeyecek imkânlar sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu durum basılı sözlüklerin sahip olduğu önemi azaltmamaktadır.

İleride basılı sözlüklerin yerlerini tamamen elektronik sözlüklere bırakacağı düşüncesi çok hayalî görünmese de basılı sözlüklerin kısa vadede ortadan kaybolmayacağı da ayrı bir gerçektir. İyi düşünülmüş bir erişim kurgusuyla kullanıcının basılı sözlüklerde de madde içi söz birimlere kolayca ulaşması mümkün olabilmektedir. Her şeyin ötesinde, sözlüklerin en çok kullanıldığı yer eğitim kurumlarıdır. Ve bu eğitim kurumlarının büyük bir bölümü, ister ilk ve ortaöğretim olsun ister yükseköğretimi kapsasın, günümüz itibariyle öğrencilerin elektronik sözlükleri ders içinde bireysel olarak kullanmalarına imkân verecek maddi olanaklara veya teknik donanımlara sahip olmayabilir. Bu nedenle de gelişmelerinin henüz başında olmalarına rağmen oldukça popüler olan elektronik sözlükler uzun bir süre daha varlıklarını rekabet ettikleri basılı sözlükler ile birlikte sürdüreceği gibi görünmektedir. Bu çalışmada biçimlenen eşdizim sözlüğü bu nedenle son kullanıcıya basılı bir sözlük formatında sunulacak biçimde tasarlanacaktır.

Türkçe öğrenen yabancılara yönelik basılı bir eşdizim sözlüğünün tasarım aşaması aşağıdaki biçimde şekillendirilmiştir.

Sözlüğün amacı ve hedef kitlesi

Tasarım evresinde belirlenmesi gereken özelliklerin başında söz konusu sözlüğün hangi amaca hizmet edeceği ve hangi kullanıcı kitlesine sunulacağı gelmektedir. Bu çalışma ile şekillenecek olan sözlük, çalışmanın giriş bölümünde eksikliğine değindiğimiz Türkçe öğrenen yabancılara (bu çalışma kapsamında ana dili Almanca olan yabancılara) yönelik iki dilli bir eşdizim sözlüğü olacaktır. Sözlük, kullanıcının ya da hedef kitlenin aktif söz varlığını eşdizimler açısından genişleten bir işleve sahip olmalıdır. Bu bağlamda söz konusu sözlük, kullanıcılarına hem okudukları Türkçe metinlerde karşılaştıkları anlamsal zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olmalı hem de ister tercüme yoluyla ister serbest olarak oluşturacakları Türkçe metinlere katkı sağlamalıdır. Bir bakıma hem anlama sözlüğü özelliklerini hem de üretici sözlük özelliklerini taşımalıdır.

Yukarıda bahsedilen ilk durumda sözlüğün Türkçe-Almanca dil yönünde tasarlanması ihtiyacı ortaya çıkar. Serbest Türkçe metin yazan bir yabancı, düşüncesini yazıya dökerken bunu kendi ana dilinden hareket ederek gerçekleştirir. Keza tercüme eyleminde kaynak dil zaten Almancadır. Bu nedenle ikinci durumda da sözlüğün Almanca-Türkçe dil yönünde de hizmet verebiliyor olması gerekir.

Bu doğrultuda tasarlanan iki dilli eşdizim sözlüğü her iki dil yönünde de kullanılabilir bir sözlük olmalıdır. Ancak sözlük, kullanıcının sadece bir metni incelerken oluşan dil yetersizliklerini ya da metin üretirken karşılaşılan metin üretim zorluklarını aşmasına yardımcı olmakla kalmayıp madde başı kurgusu sayesinde içerdiği dilsel yapıların öğrenilmesine de olanak sağlamalıdır.

Sözlük İçin Kullanılacak Kaynaklar

Bir sözlük projesinde kullanılacak kaynakları birincil, ikincil ve üçüncül kaynaklar olarak ayırmak mümkündür. Birincil kaynakları her türden yazılı metinler, ikincil kaynakları ise kaynak sözlükler oluşturur (Wiegand, ve diğerleri, 2010, s. 12). Üçüncül kaynaklar, sözlüğün yazıldığı dile ait kural ve şekil bilgisini içeren ve bunlar hakkında bilgi sağlayan kaynakları kapsar (Wiegand, ve diğerleri, 2010, s. 12). Dolayısıyla tasarlanan iki dilli bir eşdizim sözlüğü için birincil kaynaklar her iki dil için de çok miktarda yazılı metnin bulunduğu derlemler olmalıdır. Bu derlemler Türkçe metinler için Türkçe Ulusal Derlemi ve Almanca metinler için COSMAS II (2019) gibi hazır derlemler olabileceği gibi sözlük projesinin çalışma grubu tarafından özel olarak hazırlanmış derlemler de olabilmektedir. Eşdizimler tercih edilen eşdizim yaklaşımı doğrultusunda bu büyük metin grupları içinde gerekli biçimde işaretlenir ve veri tabanına aktarılır. İkincil kaynak olarak ise her iki dile ait genel ve özel sözlükler kullanılabilir. İkincil kaynak konusunda belirli bir sayı kısıtlaması yoktur. Üçüncül kaynaklar sözlüğün kapsadığı dillere ait kural ve şekil bilgisinin yer aldığı tüm kaynaklardır.

Sözlükte Kullanılacak Söz Varlığının Kapsamı

Sözlükte yer alacak söz varlığının kapsamı, sözlük içinde kullanıcıya sunulacak olan söz birimlerdir. Söz konusu sözlük tasarımında bu söz birimler öncelikle Türkçe ve Almanca söz varlıkları içindeki eşdizimlerdir. Almancanın bu sözlük çalışmasında ikincil

dil olması nedeniyle ve Türkçe eşdizimlerin hedef dildeki eşdeğerlerinin her zaman eşdizimler ile verilemeyecek olmasından ötürü Almanca bileşik sözcükler ve farklı türden söz birimler de sözlüğün kapsamı içinde yer alacaktır.

Kapsam Dahilindeki Söz Birimlerin Yapısal Özellikleri

Bu noktada sözlük için kullanılan kaynaklardaki eşdizimleri belirli bir kalıba göre belirleyebilmek adına bu söz birimlerin yapısal özellikleri irdelenmelidir. Bilim insanları tarafından ortaya atılmış çeşitli eşdizim tasarıları incelenmeli ve sözlük için en uygun tasarı seçilmeli ya da yeni bir eşdizim tasarısı oluşturulmalıdır.

Uluslararası literatürde var olan eşdizim tasarıları değerlendirildiğinde bu tasarıların iki temel gruba ayrıldığı görülür. Bu ayrım eşdizimlerin belirlenmesi temeline dayanır. Bir tarafta eşdizimlerin belirlenmesinde sıklık ölçüsüne dayalı istatistiki ölçütler kullanılırken⁴ diğer tarafta bu yöntemle sağlıklı bir belirleme sağlanamayacağı düşüncesiyle anlam temelli ayrımlar üzerinde durulmuştur⁵.

Değindiğimiz bu iki yöntem sağladıkları çıktılar bakımından sırasıyla *geniş hacimli eşdizim tasarıları* ve *dar hacimli eşdizim tasarıları* olarak da adlandırılabilirler. Zira ilk gruptaki belirleme yöntemlerinde elde edilen eşdizimlerin sayısı daha fazladır ve Türkçe öğrenen yabancıların çözümleme ve kullanmada zorluk çekmedikleri *el yıkamak*, *sıcak süt* gibi ifadelerin çok büyük bir bölümünü de kapsamaktadır. İkinci gruptaki belirleme yöntemlerinde ise daha sıkı kıstaslar benimsenmiş ve bu sayede zorluk derecesi düşük ifadeler devre dışı bırakılarak yabancıların kavrama ve kullanmada güçlük çektikleri zorluk dereceleri yüksek ifadeler öne çıkarılmıştır.

Firth, Halliday ve Sinclair'in temsil ettikleri (geniş hacimli eşdizim tasarıları) bakış açısında eşdizimlerin belirlenmesinde sözcüklerin karşılıklı beklenebilirliğinin önemli bir ölçüt olduğu savunulur (Firth, 1957b, s. 12). Bu bakış açısıyla incelenen bir sözcüğün sıklıkla ve karakteristik olarak birlikte kullanıldığı sözcüklerle oluşturduğu yapı eşdizim olarak nitelendirilir (Firth, 1957b, s. 11). Bu tür bir belirleme yönteminin temellendiği sıklık ölçüsü ve istatistiki ölçütler nedeniyle daha çok bilgisayarlı dilbilim ve derlem dilbilim

⁴ bkz. Firth, 1957a; Halliday, McIntosh ve Stevens, 1964; Sinclair, 1966

⁵ bkz. Cowie, 1978; Benson, 1986b; Mel'cuk, 1989; Hausmann, 1984

alanına girmektedir. Halliday ve Sinclair'in de temsil ettiği bu belirleme yönteminde eşdizimlerin diğer kalıp sözlerden ve sıradan sözcük birlikteliklerinden ayrılmadığı ve sadece kilit sözcüğün önündeki ve arkasındaki sözcüklerin saptandığı gerçeği de göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle çoğu zaman deyimler gibi kalıplaşmış mecazlı ifadeler ile serbest sözcük birliktelikleri de eşdizim olarak tespit edilmektedir ve anlam bakımından birbirlerinden ayrıldıkları noktalar yok sayılmaktadır. Uygulanan yöntem ve bu yöntemle elde edilen veri çıktısına bakıldığında kelime sıklığına dayanan bakış açılarında kullanılan *eşdizim* kavramının oldukça geniş bir kapsama alanına sahip olduğu ve bu çalışmada şekillenen sözlük çalışmasında belirlenen amaç ve hedef kitle kıstasına uygun olmadığı belirginleşir.

Anlam temelli ayırımlar (dar hacimli eşdizim tasarıları) ise eşdizim kavramını belirli ölçülerde özelleştirerek daha dar bir eşdizim kapsamı elde etmeye çalışırlar. Eşdizim olgusuna yabancı dil öğrenimi boyutuyla baktıkları için Benson ve Hausmann'ın anlam temelli yaklaşımları bu çalışmada temsil edilen sözlük tasarısı için ayrı bir öneme sahiptir. Çalışmanın kapsamını gereğinden fazla genişletmemek adına bu iki eşdizim tasarısı üzerinde durulacaktır.

Hem Benson hem Hausmann eşdizim tasarılarını yabancı dil edincine göre oluşturmuş ve bu söz birimlerin sözlükteki sunumu konusunda benzer görüşleri temsil etmişlerdir. Benson (1986b) "BBI Combinatory Dictionary of English" isimli sözlüğü yabancı dil öğrenimine yönelik bir sözlük olacak şekilde hazırlamıştır. Bu sözlük çalışmasının sürdüğü esnada Hausmann'ın çalışmalarından haberdar olmadığını aktaran Benson, sözlüğün buna rağmen kurgusu bakımından Hausmann'ın düşünceleriyle paralel olduğunu belirtmiştir (Benson, 1989, s. 8). Daha sonraki çalışmalarında Hausmann'ın eşdizim konusundaki düşüncelerini benimseyerek bazı noktaları kendi tasarımına adapte etmeye çalışmıştır (Benson, 1989, s. 6).

Eşdizimlerin sözlükteki sunulma biçiminin yabancı dil edinimi ile yakından ilgili olduğunu savunan Hausmann (1984) eşdizim sözlüklerinin yabancı dil edincine yardımcı olacak biçimde ve bu sistematığe uygun kurguyla tasarlanması gerektiği görüşünü savunmuştur. Nitekim Benson, daha sonra çıkardığı "Student's Dictionary of Collocations"⁶

---

⁶ Benson, Benson ve Ilson, 1990

isimli sözlüğünde Hausmann'ın fikirlerinden yararlanmış ve sözlüğü onun *temel birim-bağlı birim*⁷ ayırımını gözeterek şekillendirmiştir. Bu sözlüğün önsözü de Hausmann tarafından kaleme alınmıştır.

Benson (1986a) sözcük birlikteliklerinin birbirlerine farklı derecelerde bağlı olduklarını tespit ettikten sonra sözcük birlikteliklerini 4 farklı gruba ayırmıştır. Bu sözcük birliktelikleri sırasıyla *serbest birleşimler* (free combinations), *deyimler* (idioms), *eşdizimler* (collocations) ve *bileşik yapılar* (compounds) (Benson, 1986a, s. 4). Benson bu açıdan sıklık temelli yaklaşımlara kıyasla daha özel bir eşdizim tasarımı üzerinde durmuştur.

Benson sözcük birlikteliklerinin sözlüklere dahil edilme biçimleri üzerinde de düşünceler geliştirmiştir. Buna göre serbest bileşimler ancak çok anlamlı bir sözlük biriminin anlam varyasyonlarından bir veya birkaçını göstermesi durumunda sözlüğe dahil edilmeli, deyimler, eşdizimler ve bileşik yapılar ise sözlükte mümkün olduğunca çok bulunmalıdır (Benson, 1986a, s. 6).

Hausmann da Benson'a benzer biçimde sözcük birlikteliklerini gruplamıştır. İngiliz bağlancılığına kıyasla çok daha özel bir eşdizim tanımı üzerinde duran Hausman ilk önce *sabit dizimler* (fixierte Wortverbindungen) ile *sabit olmayan dizimleri* (nicht fixierte Wortverbindungen) birbirinden ayırmıştır (Hausmann, 1984, s. 399). Bu ayırma göre *sabit dizimler* başlığı altında atasözleri, deyimler ve bileşik sözcükler yer alır. *Sabit olmayan dizimler* ise *serbest oluşumlar* (Ko-Kreation), *eşdizimler* (Kollokation) ve *uzak oluşumlar* (Konter-Kreation) biçiminde adlandırılmış üç farklı sözcük birlikteliğinden oluşmaktadır (Hausmann, 1984, s. 399). Bu ayırımlar doğrultusunda Benson ve Hausmann'ın benzer bakış açılarına sahip oldukları yargısına varılabilse de Hausmann'ın daha özel bir eşdizim tasarımının oluşmasına öncülük ettiği eşdizimler temelinde ortaya attığı fikirlerle daha da belirginleşmektedir.

Hausmann eşdizimleri oluşturan birimlerin anlamsal değişimleri bakımından bir *temel birim* (Basis) ve bir *bağlı birimden* (Kollokator) oluştuğunu ileri sürmüştür (Hausmann, 1979, s. 191). Böyle bir ayırım yapmasındaki temel sebep eşdizimi oluşturan öğelerin anlamsal açıdan farklı doğalara sahip olmasıdır. Eşdizimi oluşturan *temel birim*

⁷ Söz konusu terimlere çalışmanın devamında değinilecektir.

anlamı bakımından otonomdur (Hausmann, 1984, s. 401) yani anlamını *bağlı birimden* bağımsız olarak korur ve belirleyici anlamsal sapsmalara mahal vermemesi nedeniyle başka dillere çevrilmesi kolaydır. Buna karşın bağılı birim eşdizim içindeki anlamını ancak temel birimle birlikte kullanıldığında elde eder (Hausmann, 1984, s. 405) ve farklı dillerde çok farklı biçim ve anlamlarda kullanılabilir.

Örneğin, *uykusunu kaçırmak* eşdiziminde otonom olan birim *uykudur* ve anlamını birlikte kullanıldığı *kaçırmak* biriminden bağımsız olarak korur. Bağılı birimi oluşturan *kaçırmak* sözcüğü ise bu eşdizim içindeki anlamını ancak temel birimi oluşturan *uyku* sözcüğüne bağılı olarak kazanır ve *treni kaçırmak*, *adam kaçırmak* yapılarında yer alan *kaçırmak* fiiliyle anlamsal açıdan eşdeğer değildir. Benzer bir durum *uyuşturucu kaçırmak* ve *buhar kaçırmak* eşdizimlerinde de geçerlidir. Bu eşdizimlerdeki *uyuşturucu* ve *buhar* sözcükleri otonom olan temel birimi, *kaçırmak* sözcüğü ise hangi temel birimle birlikte kullanıldığına bağılı olarak anlamsal değişimler yaşayan bağılı birimi oluşturmaktadır. Bu yönde bir eşdizim tasarısını benimsemek Türkçe'yi yabancı dil olarak öğrenen yabancıların eşdizimleri öğrenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira temel birimin anlamsal bir sapsmaya maruz kalmaması Türkçe öğrenen yabancıların hedef dilin Türkçe olduğu çeviri eyleminde ve Türkçe serbest metin üretiminde eşdizimlerin en az bir biriminden yola çıkarak eşdizimi tümleyen diğer birime ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Şekillendirmeye çalıştığımız eşdizim sözlüğü de sözünü ettiğimiz bu temele, yani Hausmann'ın (1984) eşdizim tasarısına dayanmalıdır. Bu sayede kullanıcı temel birimden hareketle eşdizimin kendine ve anlamına ulaşabilmelidir.

Sözlüğün Makro Ve Mikro Yapısı

Bu başlık altında hangi düzenlemelerin yapılacağına geçmeden önce makro ve mikro yapı kavramlarını kısaca belirginleştirmek yararlı olacaktır.

Sözlüğün makro ve mikro yapısı kullanıcının sözlük içinde aradığı bilgiye ulaşmasını sağlayan düzen kurgularını tanımlamaktadır. Makro yapı sözlükteki madde başlarının kullanıcının erişimine sunulduğu sistematik düzeni tanımlar. Örnek verecek olursak: Aksan'ın (2009) abecesel ve kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri ayrımı bütünüyle sözlüğün makro yapısına dayanmaktadır. Mikro yapı ise sözlük içindeki madde başlarının kendi içindeki yapısal kurgusudur. Bu kurgu madde başı içinde yer alan dilsel

özelliklerin ve varsa ilave bilgilerin kullanıcıya sunuluş biçimini belirleyen ve sözlük içindeki madde başlarını bu düzene göre standartlaştıran bir şablondur. Madde başı içinde kullanılan tipografik göstergeler ve her türlü yönlendirici, atıf ve ayırma işaretleri mikro yapıya dahildir. Mikro yapı bu bağlamda sözlükteki madde başları içinde yer alan farklı bilgi kesitlerinin sıralanma ve vurgulanma düzeni olarak tanımlanabilmektedir (Schlaefel, 2002, s. 85).

Tasarlanan sözlüğün makro ve mikro yapının belirlenmesi adımına dönecek olursak: Bu başlık altında eşdizimlerin sözlük içinde kullanıcıya hangi sıra ile ve hangi biçimde sunulacağı üzerinde durularak sözlüğün kullanımına uygun bir sunuş biçimi belirlenir. Sözlükte derlenen söz birimlerin dizinlenme imkânları üzerinde durularak en faydalı dizin yapısı elde edilmeye çalışılır. Bu konu üzerinde düşünülürken kullanıcının sözlüğe ne için başvurduğu ve hangi sonuçları elde etmesi gerektiği tespit edilir.

Türkçe’yi yabancı dil olarak öğrenen ve ana dili Almanca olan yabancıların metin üretme eyleminde Almanca *in Zorn ausbrechen* (öfke(sini) kusmak) eşdiziminin Türkçe karşılığını bulmayı hedef edinmesi durumunda izleyeceği üç farklı yol vardır. Bunlardan birincisi bu söz biriminin madde başı olarak yer aldığı bir sözlüğe yani iki dilli (Almanca-Türkçe) eşdizim sözlüğüne başvurmaktır ki bu yönde bir sözlüğün henüz var olmaması bu seçeneği geçersiz kılar. İkinci seçenek, iki dilli genel sözlüklerden eşdizimi oluşturan birimlerin her birini ayrı ayrı inceleyerek bu eşdizimin *Zorn* ve *ausbrechen* madde başlarından birinin altında yer almasını umut etmektir. Orta ve yükseköğretimde Türkçe-Almanca ve Almanca-Türkçe dil yönlerinde sıkça kullanılan “PONS-Kompaktwörterbuch⁸” ve “Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch⁹” ile Almanca-Türkçe dil yönünde kullanılan iki ciltli “TDK Almanca-Türkçe Sözlük¹⁰” ve Karl Steuerwald’ın (1974) “Deutsch-Türkisches Wörterbuch” sözlüğü incelendiğinde her iki madde başı altında da bazı eşdizimlerin bulunmasına karşın söz konusu eşdizimi bulmak mümkün olmamaktadır.

⁸ Kıyğı, 2003

⁹ Wendt ve Turan, 2001

¹⁰ Önen ve Şanbey, 1993

	Zorn	ausbrechen
<i>PONS-Kompaktwörterbuch</i>	in Zorn geraten (öfkeye kapılmak), jdn in Zorn bringen (birini öfkelenmek), auf jdn einen Zorn haben (birine öfkeli olmak)	in Tränen ausbrechen (hüngür hüngür ağlamaya başlamak), in Gelächter ausbrechen (kahkahayı basmak)
<i>Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch</i>	in Zorn geraten (öfkeye kapılmak), der Zorn packte ihn (öfkeye kapıldı), Zornausbruch (öfke nöbeti),	aus der Gesellschaft ausbrechen (toplum dışı olmak), ihm brach der Schweiß aus (onun teri boşandı), in Gelächter ausbrechen (kahkaha atmak), in Beifall ausbrechen (şiddetle alkışlamak), in Tränen ausbrechen ((birden) ağlamaya başlamak)
<i>TDK Almanca-Türkçe Sözlük</i>	jmdn. in Zorn bringen (b.k.yi öfkelenmek); in Zorn geraten (öfkelenmek, kızmak)	in Tränen ausbrechen (hüngür hüngür ağlamaya başlamak), in lautes Gelächter ausbrechen (kahkaha koyvermek, kahkahalarla gülmek)
<i>K. Steuerwald Deutsch-Türkisches Wörterbuch</i>	sich jds Zorn zuziehen (birinin gazabına (hışmına) uğramak) (birinin gazabını üstüne çekmek); in Zorn geraten (kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek, parlamak); in hellen Zorn geraten (cin ifrit olmak) (beyni (tepesi) atmak) (tıpayı atmak) (celallemek) (küplere binmek) (öfkeden kudurmak) (şeytanları tepesine çıkmak) ; Zornentbrannt (öfkeden kudurmuş) (hırsından kıpkırmızı kesilmiş); Zornfunkelnd (kan çanağı gibi) (ateşli); zorne Augen bekommen (gözü kanlanmak) Zorn werden (öfkelenmek, hiddetlenmek, gazaba gelmek)	(in Gelächter ~) kahkaha atmak; (in Tränen ~) hüngür hüngür ağlamaya başlamak, birdenbire boşanmak; (aus einer Umkreisung ~) çemberi yarmak; (ein wildes Geschrei ~) yaygara koparmak, çığlığı basmak; der Krieg brach aus (harp koptu, patlak verdi) (silah patladı); den kalten Schweiß ausbrechen lassen (soğuk terler döktürmek)

Kullanıcının aradığı eşdizime en yakın Almanca yapı “Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch” sözlüğünde karşımıza çıkar. Eşdizimin iki biriminin birleşik sözcük biçimindeki bu görünümü (Zornausbruch= öfke nöbeti) kullanıcıya umut verse de aranan eşdizimin karşılığı değildir ve bu şekilde kullanılması durumunda kullanıcıyı hataya sürükleyecektir. Yani bu arama yöntemiyle de kullanıcının eli boş kalmaktadır.

Üçüncü ve sonuncu yol ise eşdizimi oluşturan birimlerin her birinin sözlüklerdeki anlamlarına bakarak eşdeğer bir karşılık oluşturmaktır. Bu yöntemle sözlüklere göz atıldığında aşağıdaki tablo şekillenir:

	Zorn	ausbrechen
<i>PONS-Kompaktwörterbuch</i>	öfke, hiddet, gazap	(Gefängnis) kaçmak, firar etmek, (entstehen) çıkmak, baş göstermek, (plötzlich beginnen) patlak vermek, (Schweiß) basmak, dökmek, (von einem Vulkan) püskürmek, indifa etmek
<i>Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch</i>	öfke, gazap	(kırıp) çıkartmak, (Krankheit, Krieg) başlamak, (Vulkan) püskürmek, (aus) kaçmak
<i>TDK Almanca-Türkçe Sözlük</i>	öfke, hiddet, gazap	bir parçayı kırarak, kopararak almak; söküp çıkarmak; (hapishane vb.den) kaçmak; birdenbire meydana gelmek, baş göstermek, meydana gelmek;
<i>K. Steuerwald Deutsch-Türkisches Wörterbuch</i>	öfke, hisim, gazap, hırs	kırmak, koparmak, zorla çıkarmak; (Zähne) söküp çıkarmak; (Giftzähne) tehlikesizleştirmek; (erbrechen) kusmak; (Äste) budamak; kırılmak, kopmak, çıkmak; (Sträfling; wildes Tier) kaçmak, firar etmek; (Gewitter, Krieg usw.) başlamak, şiddetle ve birdenbire kopmak; (Krankheit) baş göstermek; (entstehen) (meydana) çıkmak, zuhur etmek, görünmek, vuku bulmak; (mil.) çıkış hareketi yapmak; (Pferd) istikametinden ayrılmak; (Vulkan) indifa etmek, ateş püskürmek; (Panik) panik çıkmak; (Feuer) yangın çıkmak; (Unruhen) fitne basmak (ya da kopmak); (Feindseligkeiten) top patlamak;

Bu tablodan sözlüklerde taranan eşdizime ait temel biriminin anlamsal kararlılığını koruduğu görülür ve böylelikle seçilen eşdizim tasarımının yabancı dil öğrenimi için ne denli isabetli olduğu desteklenmiş olur. Zira *Zorn* sözcüğü incelenen tüm sözlüklerde yer almakla birlikte bu sözlüklerdeki ilk karşılığı *öfke* sözcüğüdür. Bağlı birim için seçilecek ve *öfke* sözcüğü ile bağlanabilecek uygun karşılığı seçmek ise oldukça zahmetli ve Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen biri için bariz şekilde hataya gebedir.

Almanca bir eşdizimin Türkçe karşılığını genel dil sözlüklerinden bulmaya çalışan bir kullanıcının izleyeceği yolların somutlaştırılmaya çalışıldığı bu başvuru eylemi bize eşdizim sözlüğünde kullanıcının bilgiye erişmesine kolaylık sağlayacak makro ve mikro yapı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Yukarıdaki *in Zorn ausbrechen (öfke(sini) kusmak)* eşdiziminin anlamını elde etmek için yapılan arama eylemlerinden bir tanesi bu eşdizimin oluştuğu sözcükleri iki dilli genel dil sözlüklerinde incelemektir. Hausmann'ın eşdizim tasarımıyla yola çıkarak eşdizimlerin bir temel ve bir de bağlı birimden oluşan yapılar olduğuna değinmiştik. Bu başvuru eyleminde kullandığımız arama yöntemlerinden bir tanesi de, eşdizimi gayriihtiyari biçimde iki birime ayırmak ve her birimi sözlüklerdeki madde başı dizinleri içinde taramak olmuştur. Sözlükten bilgi edinmek için tercih ettiğimiz bu arama eylemi bizi tasarlamaya çalıştığımız eşdizim sözlüğünün iki ayrı dizinden oluşması gerektiği gerçeğine götürür, zira eşdizimler diller arası aktarımdaki en sorunlu öğelerdendir. Bu nedenle eşdizimler aynı sözlükte kendini oluşturan her iki birim altında da dizinlenmeli, başka bağlı birimler ile kurduğu yapılar görünür kılınmalıdır (Holloş, 2004, s. 80). Bu doğrultuda bir ayırım yaptığımızda ilk dizindeki madde başlarını temel birimlerin diğer dizindeki ise bağlı birimlerin oluşturması gerektiği düşüncesi olgunlaşır. Bu ayırım temelinde bu sözlüğün aynı söz birimlere ait iki farklı erişim yapısından oluşacağını ya da oluşması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu makro yapıların genel dil sözlüklerinde olduğu gibi alfabetik sıraya göre dizinlenmiş madde başlarından oluşması kullanıcıya kolaylık sağlayacaktır.

Aynı söz birimlere ait iki farklı dizinin oluşturulması Hausmann'ın eşdizim edinci düşüncesi ile de örtüşmektedir. Buna göre dil öğrencisi öğrendiği dile ait eşdizimleri sistematik biçimde öğrenmeli ve bu sistem hem temel birim üzerinden hem de bağlı birim üzerinden gerçekleşmelidir (Hausmann, 1984, s. 403-404). Bu yöntemle öğrenci temel birim dizininden otonom olan ve asgari anlamsal sapmayı yaşayan bir temel birimin hangi bağlı birimler ile birlikte kullanıldığını görebilir, aynı şekilde azami biçimde anlamsal değişime uğrayan bağlı birime ait eşdizimleri bağlı birim dizininden takip ederek bu bağlı birimin kazanabileceği farklı anlamları izleme şansına sahip olabilmektedir.

Tasarlanan sözlüğün aynı söz birimlere ait iki farklı makro yapıdan oluşması iki farklı mikro yapının tasarlanması gereğini de beraberinde getirmektedir. Bunlar temel birim dizinine ait mikro yapı (Örnek 1) ve bağlı birim dizinine ait mikro yapıdır (Örnek 2). Ancak iki dizin içindeki eşdizimler bir düzen içinde birbirlerine yönlendirilmelidir (Holloş, 2004, s. 80).

Tasarlanan sözlüğün amacı ve hedef kitlesinden bahsederken bu sözlüğün hem Türkçe-Almanca hem de Almanca-Türkçe dil yönünde hizmet verebilmesi gerektiğinden bahsetmiştik. Sözlüğün Türkçe metinlerin okunması esnasında ortaya çıkabilecek anlaşılabilirliklere öncelik veren bir yapıda olması madde başlarının Türkçe-Almanca dil yönünde olması gereğini beraberinde getirmiş ve sözlük bu seçimle anlama sözlüğü olma özelliğini kazanmıştır.

<p>ateş a. ‹Far.› 1)Yanıcı maddelerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık, kıvılcım; das Feuer, glühender Körper, der Funke 2)Isıtmak, pişirmek için kullanılan yer veya araç; die Einrichtung zum Kochen, die Herdplatte 3)Patlayıcı silahların atılması; das Schießen mit Feuerwaffen, der Beschuss, 4)Genellikle hastalık nedeniyle artan vücut sıcaklığı; der Fieber, 5)Tehlike, felaket; die Gefahr, 6)Büyük üzüntü, kızgınlık; seelischer Schmerz, der Zorn</p> <p>Fiil</p> <p>ateş almak ↑ 1)Yanmak, tutuşmak: “Orman hiç yoktan bir anda ateş almıştı.”; Feuer fangen *in Brand geraten 2)Birinden kibrit veya çakmak istemek: “Ateş almak için karşıdaki grubun yanına yaklaştı.”; Feuer holen um etw. anzuzünden</p> <p>ateş çıkmak ↑ Yangın çıkmak: “Aşağı mahallede ateş çıkmış ama itfaiye zamanında yetişip yangın büyümeden müdahale etmiş.”; (Feuer, Brand) ausbrechen</p> <p>ateşe vermek ↑ Bir yeri kasten yakmak, kundak sokmak, kundaklamak: “Çocuklar bahçede oynarken buldukları çakmakla samanlığı ateşe vermişler.”; in Brand setzen *in Brand stecken</p> <p>ateş açmak ↑ Ateşli silahla mermi atmaya başlamak: “İlk önce Almanlar ateş açmaya başladı.”; das Feuer eröffnen</p> <p>ateşi kesmek ↑; das Feuer einstellen</p> <p>ateşi çıkmak ↑ *ateşi yükselmek Hasta vücut ısısı olağandan çok artmak: “Durup dururken ateşi çıktı yavrucağızın.”; Fieber bekommen *jds. Fieber steigt</p> <p>ateşi düşmek ↑ Hastanın ateşi geçmek veya azalmak: “Hemşirelerin uzun uğraşları sonunda ateşi düştü.”; jds. Fieber fällt</p> <p>ateşle oynamak Pek tehlikeli bir işle uğraşmak: “Ateşle oynuyorsun bu işten en fazla zararı sen göreceksin.”; mit dem Feuer spielen</p> <p>(birini) ateş basmak ↑ Kızarmak, sıkılıp başına kan yürümek: “Haberini duyunca ateş bastı bir anda her yerini.”; sich über etw. ärgern</p>	çıkmaq	
	(bir şey) aklından ↑ çıkmaq	(etw.) jdm. entfallen, (etw.) aus dem Gedächtnis entfallen, (etw.) vergessen,
	(birine) arka ↑ çıkmaq	(jdn.) helfen,
	(birinin) ahı ↑ çıkmaq	(jds.) Fluch geht in Erfüllung,
	(söz) ağızdan ↑ çıkmaq	(ein Wort) jdn. entfahen,
	acısı ↑ çıkmaq	unangenehme Folgen erleben, unter Konsequenzen leiden,
	adı ↑ çıkmaq	in einen üblen Ruf kommen, in Verruf geraten,
	aklı ↑ çıkmaq	besorgt sein, sich erschrecken,
	aksilik ↑ çıkmaq	etw. unerwartetes dazwischen kommen,
	alışverişe ↑ çıkmaq	einkaufen gehen,
	ateş ↑ çıkmaq	(Feuer, Brand) ausbrechen,
	ateşi ↑ çıkmaq	Fieber bekommen, (jds.) Fieber steigt,

SIFAT	<u>kıskık</u> <u>ates</u> ; auf kleiner Flamme
	<u>yüksek</u> <u>ates</u> ; auf großer Flamme

Örnek 1: Bağlı birim madde başı örneği (Mikro yapı).

Örnek 2: Bağlı birim madde başı örneği (Mikro yapı).

Örnek 3: Temel birim madde başı örneği (mikro yapı) (Temel birim madde başı içinde yer verilen tanım ve bazı tanık cümleler Türkçe Sözlük'ten (Akalin vd., 2011) alınmıştır.).

F	
Faden	den Faden verlieren, 237, 335
Falle	jdm. in die Falle laufen, 249, 347 jdn. in eine Falle locken, 249, 347
Fassung	jdn. aus der Fassung bringen, 255, 353
Feuer	(Feuer, Brand) ausbrechen, 262, 360 das Feuer einstellen, 262, 360 das Feuer eröffnen, 262, 360 Feuer fangen, 253, 262, 360 mit dem Feuer spielen, 263, 360 Feuer holen um etw. anzuzünden, 262, 360
Fieber	Fieber bekommen, 263, 361 jds. Fieber fällt, 263, 361 jds. Fieber steigt, 263, 361
Flamme	die bloße Flamme, 253, 351 in Flammen aufgehen, 253, 351
Folgen	unangenehme Folgen erleben, 235, 333
Fresse	jds. Fresse polieren, 251, 348
Fuß	Fuß wund scheuern, 263, 361 sich zu jds. Füßen werfen, 263, 361

Örnek 4: Almanca dizin örneği.

Sözlüğün Almanca-Türkçe dil yönünde de kullanıcılara erişim olanağı sağlanması bakımından sözlüğün iç metnindeki Almanca söz birimler bir dizin içinde toplanmalı ve bu ifadelerin karşısına hangi sayfa veya sayfalarda ortaya çıktıkları belirtilmelidir (Örnek 3). Aynı söz birimler hem temel birim dizininde hem de bağlı birim dizininde yer aldığı için Almanca dizindeki sayfa numaraları kullanıcının dizinleri ayırt edebilmesine olanak sağlamalıdır. Bağlı birim dizinindeki sayfa numaralarının temel birim dizininden ayrılması amacıyla, tipografik bir vurgulamayla kalın veya yatık biçimde verilmesi bu durumu çözebilmektedir.

Birincil Dizin

Birincil dizin olarak adlandırılan dizin temel birimlerin madde başı olarak yer aldığı dizindir ve eşdizim veri tabanında yer alan tüm temel birimlerin alfabetik düzene göre sıralamasıyla oluşur. Bu türden madde başlarına ait mikro yapı Örnek 1'deki gibidir.

Madde başı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü Almanca-Türkçe yönünde bilgi veren bir dil sözlüğü görünümündedir. Temel birimi oluşturan sözlük birim (**ates**) mavi ve kalın biçimde verilmiştir. Bunu kısaltılmış biçimde gösterilmiş sözcük türü bilgisi (a.) ve alındığı dile ait köken bilgisi izlemektedir (<Far.>). Sözlük birimin sahip olduğu anlama ait açıklamanın ardından (Yanıcı maddelerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık, kıvılcım) sözlük birimin Almanca karşılığı veya karşılıkları sıralanmıştır (*das Feuer, glühender Körper, der Funke*). Bu iki bilgi birimi “;” ile ayrılmıştır ve bu işaretçiye Türkçe ile Almanca ifadeleri birbirlerinden ayırma işlevi yüklenmiştir. Almanca karşılıklar kullanıcının dikkatini çekmesi ve metinde daha görünür olabilmesi amacıyla kalın yazı biçiminde verilmiştir. Bu yöntem madde başı içindeki tüm Almanca ifadelerle aktarılmıştır. Bu sistematik, sözlük birimin birden fazla anlamının olması durumunda her anlam açıklamasının başına ayırıcı bir rakam getirilerek (1), 2), 3)...) aynı biçimde uygulanmıştır.

Madde başının ikinci bölümü söz konusu temel birim ile oluşturulmuş eşdizimleri göstermektedir. Bu eşdizimler birlikte kullanıldıkları sözcüklerin türlerine göre bölümlere ayrılmıştır (İSİM, FİİL, SIFAT...). Eşdizimlerin sözlükteki sunumunda birinci bölümdeki sunum kalıbına benzer bir kalıp benimsenmiştir. Önce eşdizimin kendisi verilmiş (**ates almak**↑) ve ardından sahip olduğu anlam belirtilmiştir (Yanmak, tutuşmak). Eşdizimi bağlam içinde sunmak amacıyla bir tanık cümleye yer verilmiştir (“Orman hiç yoktan bir anda ateş almıştı”). Tanık cümle tırnak içinde ve yatık biçimde sunulmuştur. Anlam açıklaması ve tanık cümle birbirlerinden “:” işareti ile ayrılmıştır. Eşdizimin almanca eşdeğeri ya da eşdeğerleri tanık cümlenin ardından sıralanmıştır (**Feuer fangen**). Eşdizimin Türkçesine eşdeğer olan Almanca eşdizimlerin ya da ifadelerin kendi aralarında eş anlamlı biçiminde kullanılmaları durumunda bu iki ifade yan yana yazılarak ikinci ve varsa sonraki ifadelerin önlerine “*” işareti getirilmiştir (**Feuer fangen *in Brand geraten**). Aynı durum eş anlamlı olan Türkçe eşdizimler için de geçerlidir (**atesi çıkmak**↑ ***atesi yükselmek**). “*” işareti bu kullanıma göre dilsel ifadenin kendinden önceki dilsel ifadeyle eş anlamlı

olduğunun göstermektedir. “;” işareti birinci bölümdeki görevini aynen üstlenerek Almanca ifadeleri Türkçe ifadelerden ayırmıştır. Eşdizimin yan anlamları olması durumunda ilk bölümde olduğu gibi anlam açıklamalarının önüne ayırıcı bir rakam getirilerek (1), 2), 3)... söz konusu kalıp aynı biçimde uygulanmıştır. Bu madde başında kimi eşdizimlerin sonunda bulunan “↑” işareti ise yönlendirici bir görev üstlenmektedir ve arkasında bulunduğu bağlı birimin, bağlı birim dizininde madde başı olarak yer aldığını vurgulamaktadır. Aynı işaret bağlı birim dizininde kimi temel birimlerin arkasında da karşımıza çıkacaktır. Zira tutarlı bir yönlendirme sağlayabilmek için bu yönlendiricinin işlevi iki yönlü olmalıdır (Hollos, 2004, s. 84).

İkincil Dizin

İkincil dizin olarak adlandırılan dizin bağlı birimlerin madde başı olarak yer aldığı dizindir ve eşdizim veri tabanında yer alan tüm bağlı birimlerin alfabetik düzene göre sıralanmasıyla oluşur. Bu türden madde başlarına ait mikro yapı Örnek 2’deki gibidir.

Bu mikro yapı karşımıza madde başı ifadesinin altında sıralanan iki sütun biçiminde kurgulanmıştır. Sol sütunda alt alta Türkçe eşdizimler sıralanmıştır. Sağda yer alan sütunda Türkçe söz birimlerin Almanca eşdeğerleri yer almaktadır. Söz birimlerin birden fazla karşılıkları olduğu durumlarda her bir ifade alt alta sıralanmıştır. Birincil dizinde olduğu gibi bu dizinde de Almanca ifadeler kalın yazı biçiminde verilmiştir ((**etw.**) **jdm. entfallen**). “↑” yönlendiricisine bu dizinde de yer verilmiştir. Bu yönlendiricinin üstlendiği görev birincil dizindeki ile aynıdır ve arkasında bulunduğu temel birimin, temel birim dizininde madde başı olarak yer aldığını göstermektedir.

Almanca Dizin

Tasarısını belirginleştirmeye çalıştığımız bu eşdizim sözlüğünün Almanca-Türkçe dil yönünde de hizmet verebiliyor olması sözlük için seçilen hedef kitleye ilave imkânlar sunacaktır. Serbest Türkçe metin yazan bir yabancı, düşüncesini yazıya dökerken bunu kendi ana dilinden hareketle gerçekleştirir. Kafasındaki düşünce kurgusunu bilişsel olarak önce kendi ana dilinde kurgular daha sonra bu düşüncüyü öğrendiği yabancı dile adapte etmeye çalışır. Keza Türkçe bir metinle sonuçlanan çeviri eyleminde kaynak dil zaten Almancadır. Bu bağlamda Almanca bir dizinin oluşturulması, temelde Türkçe-Almanca dil yönünde

hizmet veren bu sözlüğü pratikte Almanca-Türkçe dil yönünde de kullanılabilir kılmak açısından önem taşımaktadır. Sözlük, kendine yüklenen bu işlev sayesinde üretici sözlük olma özelliğini de kazanmış olmaktadır.

Bu dizinde Almanca temel birimlerin altında Almanca söz birimlere yer verilerek bu söz birimlerin hemen sonrasında birincil ve ikincil dizinde yer aldıkları sayfa numaraları kullanıcının dikkatine sunulmuştur (das Feuer einstellen, 262, **360**). Almanca temel birimler bir nevi madde başı sözcüğü görevini üstlenmiştir ve kalın yazı biçiminde vurgulanmıştır (**Feuer**). Dizindeki sayfa numaralarının farklı biçimde verilmesi (262, **360**) kullanıcının birincil (temel birim dizini) ve ikincil dizin (bağlı birim dizini) ayırımını yapabilmesinin yolunu açmaktadır. Bu tipografik vurgulamada ince yazılmış sayfa numaraları birincil dizine yani temel birim dizinine, kalın yazı ile vurgulanmış sayfa numaraları ikincil yani bağlı birim dizinine işaret etmektedir.

Sonuç

Yapılan bu çalışma ile eşdizim sözlükleri temelindeki güncel duruma değinilmeye çalışılmış ve Türkçemizi öğrenmeye çalışan yabancılara yönelik iki dilli bir eşdizim sözlüğü tasarısı oluşturulmuştur. Çalışma esnasında farklı eşdizimlilik yaklaşımlarına değinilmiştir. Bu inceleme sonrasında yabancı dil edincini sağlamak temelinde en faydalı eşdizim yaklaşımının Benson ve Hausmann'a ait olduğu saptanmıştır. Hausmann eşdizimlilik olgusuna getirdiği yenilikçi bakış açısıyla eşdizim olarak adlandırılan sözcük birlikteliklerinin tasarlamaya çalışılan sözlük içindeki sunulma biçimine fazlasıyla katkı yapmıştır. Bu nedenle çalışma içinde işlenen sözlük tasarımı için Hausmann'ın eşdizim yaklaşımı benimsenmiştir.

Elektronik sözlüklerin sahip olduğu madde başı erişim kurguları şüphesiz büyük bir öneme sahiptir ve sözlüğün kullanıcıya hem kullanım kolaylığı sağlamaktadır hem de başvuru esnasında zaman kazandırmaktadır (Nesi, 1999, s. 64). Ancak bu erişim kurguları sözlüğün kullanıcıya sunulduğu dolayımın imkânlarına bağlı olarak şekillendiği için basılı sözlüklere doğrudan uyarlanması mümkün değildir. Basılı sözlüklere sadece bu kurguların mantığını oluşturan işleyişler adapte edilebilmektedir. Bu doğrultuda kullanıcının başvuru esnasında hangi dil yönünde olursa olsun istenen eşdizime kolaylıkla ulaşabilmesi ve bunları

farklı yönleriyle inceleyebilmesi için, tasarlanan iki dilli eşdizim sözlüğünün içinde yönlendiricilere (↑) yer verilmiş ve tipografik vurgulamalar kullanılmıştır (das Feuer einstellen, 262, **360**).

Eşdizim olarak adlandırılan söz öbekleri ana dil edinci süresince içselleştirilir, bu nedenle de ana dil kullanıcısı tarafından kolay ve sıradan yapılar olarak tanımlanırlar. Eşdizimlerin kolay ve sıradan olmaktan çok özel yapılar arasında sayılması gerektiği eşdizimlerin iki farklı dil arasında karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte öğrenciye zorluklar yaşatan eşdizimlerin daha iyi kavranması adına bu özel yapıların ikinci bir dildeki eşdeğerleri ile birlikte sunulması gerekmektedir (Hausmann, 1984, s. 405). Sözlüğün iki dilli kurgulanmasının nedeni bu düşüncenin bir gereğidir.

Eşdizimlerin iki birimden oluşmasına bağlı olarak sözlükte iki madde başı dizinine yer verilmiştir. Aynı söz birimlere ait iki farklı dizinin oluşturulması Hausmann'ın eşdizim edinci düşüncesi ile de örtüşmektedir. Buna göre dil öğrencisi öğrendiği dile ait eşdizimleri sistematik biçimde öğrenme imkânına sahip olacaktır. Bu öğrenme hem temel birim üzerinden hem de bağlı birim üzerinden gerçekleşebilmektedir. Bu yöntemle öğrenci temel birim dizininden, otonom olan ve asgari anlamsal sapmayı yaşayan bir temel birimin hangi bağlı birimler ile birlikte kullanıldığını görebilmekte, azami biçimde anlamsal değişime uğrayan bağlı birime ait eşdizimleri ikincil dizinden takip ederek bu bağlı birimin kazanabileceği farklı anlamları izleme şansına sahip olabilmektedir.

Tasarlanan sözlük bir eşdizim sözlüğüdür. İçerisinde işlenen söz varlığı bakımından genel dil sözlüklerinden ayrılarak özel sözlük sınıfına dahil edilmelidir. Sözlük iki dile ait söz varlığını kapsayacak biçimde tasarlanmıştır. Temelde Türkçe-Almanca dil yönünde kurgulandığı için Türkçe öğrenen ve ana dili Almanca olan yabancılara Türkçe metinleri çözümlemede yardımcı olmaktadır. Sözlük bu yönüyle anlama sözlüğü olma özelliğini taşımaktadır.

Sözlük, Almanca eşdizimlerin, bileşik sözcüklerin ve ifadelerin Almanca dizin içinde toplanması ve hem birincil hem ikincil dizinde yer aldıkları sayfaların belirtilmesi ile Almanca-Türkçe dil yönünde de işlev kazanmaktadır. Sözlüğün Almanca ifadelerden hareketle Türkçe eşdizimlere yönlenebilmesi kullanıcıların Türkçe metin üretmesine yardımcı olarak sözlüğe üretim sözlüğü olma özelliğini de katmaktadır.

Bu sözlük tasarısı sadece bir metni incelerken oluşan dil yetersizliklerini ya da metin üretirken karşılaşılan metin üretim zorluklarını aşmak üzere değil, madde başı kurguları sayesinde içerdiği dilsel yapıları öğrenmek için de kullanılabilir niteliktedir.

Bu çalışmada şekillenen sözlük tasarımında ikinci dil olarak Almanca tercih edilmesine karşın Almanca yerine farklı bir dilin veya farklı Türk lehçelerinin de tercih edilmesi mümkündür ve büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Argunşah, M., Demir, N., Gözaydın, N., Özyetgin, M. A., . . . Tekeli, S. (Dü). (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Cilt 3). Ankara: TDK.

Bartsch, S. (2004). *Structural and Functional Properties of Collocations in English: A Corpus Study of Lexical and Pragmatic Constraints on Lexical Co-occurrence*. Tübingen: Narr.

Benson, M. (1986a). Lexical Combinability. W. Frawley, & R. Steiner (Ed) içinde, *Advances in Lexicography* (s. 3-15). Edmonton/Alberta: Boreal.

Benson, M. (1986b). Introduction. M. Benson, E. Benson, & R. Ilson içinde, *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations* (s. iv-xxxvi). Amsterdam: Benjamins.

Benson, M. (1989). The Structure of Collocational Dictionary. *International Journal of Lexicography*(2), 1-14.

Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1990). *Student's Dictionary of Collocations*. Berlin: Cornelson.

COSMAS II. (2019). <https://www.ids-mannheim.de/cosmas2/> adresinden alındı

Cowie, A. P. (1978). The Place of Illustrative Material and Collocations in the Design of a Learner's Dictionary. P. Strevens içinde, *In Honour of A. S. Hornby* (s. 127-139). Oxford: Oxford University Press.

Firth, J. R. (1957a). Modes of Meaning. Essays and Studies. J. R. Firth içinde, *Papers in Linguistics 1934-1951* (s. 190-215). London: Oxford University Press.

Firth, J. R. (1957b). A Synopsis of Linguistic Theory. 1930-1955. *Studies in Linguistic Analysis. Special Volume of the Philological Society* (s. 1-32). içinde Blackwell: Oxford.

Guillot, M. N., & Kenning, M. M. (1994). Electronic Monolingual Dictionaries as Language Learning Aids: A Case Study. *Computers Education*(23), 63-73.

Halliday, M. A., McIntosh, A., & Stevens, P. (1964). *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longman.

Hausmann, F. J. (1979). Un dictionnaire des collocations est-il possible? G. Straka içinde, *Travaux de Linguistique et de Litterature XVII, 1 Linguistique- Philologie- Stylistique* (s. 187-195). Strasbourg: Klincksieck.

Hausmann, F. J. (1984). Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. *Praxis des neusprachlichen Unterrichts, 31. Jahrgang*. (Cilt 1, s. 395-406). içinde Dortmund: Lambert Lensing Verlag.

Hollos, Z. (2004). *Lernerlexikographie: Syntagmatisch*. Tübingen: Max Niemeyer .

Hulstijn, J. H., Hollander, M., & Greidanus, T. (1996). Incidental Vocabulary Learning by Advanced Foreign Language Students: The Influence of Marginal Glosses, Dictionary Use, and Reoccurrence of Unknown Words. *The Modern Language Journal*(80), 327-339.

Kıyıcı, O. N. (2003). *PONS-Kompaktwörterbuch Türkisch*. Stuttgart: Ernst Klett Sprachen.

Mel'cuk, I. (1989). Collocations and Lexical Functions. A. Cowie içinde, *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications* (s. 23-53). Oxford: Clarendon Press.

Nesi, H. (1999). A user's guide to electronic dictionaries for language learners. *International Journal of Lexicography, 12*(1), 55-66.

Önen, Y., & Şanbey, C. Z. (1993). *TDK Almanca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birlikte Kullanımları ve Eş Dizimlilikleri*. Ankara: TDK.

Özkan, B. (2019, 11 10). *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü*. Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü: <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/esdizim/> adresinden alındı

Schlaefler, M. (2002). *Lexikologie und Lexikographie*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Sinclair, J. M. (1966). Beginning the study of Lexis. C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. Halliday, & R. H. Robins içinde, *In memory of J.R. Firth* (s. 410-430). London: Longmans.

Steuerwald, K. (1974). *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Türkçe Ulusal Derlemi*. (2019, 11 11). <https://v3.tnc.org.tr/login> adresinden alındı
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Wendt, H. F., & Turan, T. (2001). *Langenscheidt Taschenwörterbuch Türkisch*. Berlin: Langenscheidt.
- Wiegand, H. E., Beißwenger, M., Gouws, R. H., Kammerer, M., Storer, A., & Wolski, W. (2010). *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter.
- Yamanan, E. (2016). Türkçenin güncel söz varlığı. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 85-91.